

POLSKI UNIWERSYTET NA OBCZYŹNIE
W LONDYNIE

ZESZYTY NAUKOWE

SERIA TRZECIA, NR 8, 2020

JOANNA RACHWAŁ

POLSKI UNIWERSYTET NA OBCZYŹNIE, LONDYN

MNIEJSZOŚCI NARODOWE W NIEPODLEGŁEJ POLSCE W LATACH 1918–1939

Rocznica odzyskania niepodległości była dla Polaków jednym z najważniejszych wydarzeń państwowych – zarówno dla tych, którzy mieszkają w Polsce, jak i tych, którzy z różnych przyczyn znaleźli się na emigracji. Historia Polski uczy nas, że do odzyskania niepodległości w równym stopniu przyczynił się trud rodaków zarówno zamieszkałych na terenach byłej Rzeczypospolitej, jak i tych rozsianych po całym świecie. W artykule podkreślono wielonarodowy charakter Polski międzywojennej oraz problemy z nim związane, zostały opisane najliczniejsze grupy narodowościowe występujące w Polsce latach 1918–1939.

ZMIANY POLITYCZNE PO I WOJNIE ŚWIATOWEJ

I wojna światowa oprócz wielu zniszczeń i śmierci milionów ludzi przyniosła przemianę stosunków politycznych oraz zmiany terytorialne w Europie. Po ponad 100 latach powstało państwo polskie. Już w latach 40. XIX wieku w polskiej myśli politycznej pojawiła się koncepcja odbudowy Rzeczypospolitej w granicach przedrozbiorowych jako państwa federacyjnego¹.

---

¹ B. Halczak, *Publicystyka narodowo-demokratyczna wobec problemów narodowościowych i etnicznych II Rzeczypospolitej*, Zielona Góra, 2000, s. 27.

Po rozpadzie carskiej Rosji i po wystąpieniu Rosji z wojny, w obliczu klęski mocarstw centralnych i rozpoczynającej się rewolucji w Niemczech, Polacy wykazali inicjatywę odbudowy państwa polskiego. W początkowej fazie powstały trzy konkurujące ze sobą centra władzy: Rada Regencyjna w Warszawie, rewolucyjny Tymczasowy Rząd Ludowy w Lublinie i uznany już na forum międzynarodowym Komitet Narodowy Polski w Paryżu. Powrót Józefa Piłsudskiego z więzienia w Magdeburgu 10 listopada 1918 roku całkowicie zmienił sytuację polityczną. Piłsudski przejął władzę w Warszawie. Rada Regencyjna i Rząd lubelski uległy samorozwiązaniu, a w następnych dniach wynegocjowano całkowite wycofanie wojsk niemieckich z terenów Królestw Polskiego. Oprócz Polski centralnej nowo powstałe państwo obejmowało także zachodnią Galicję, we wschodniej natomiast wybuchły walki z Ukraińcami. Nadchodzące lata 1919–1920 całkowicie stały pod znakiem walki o polskie granice, zarówno na wschodzie, jak i na zachodzie oraz ich uznanie na paryskiej konferencji pokojowej². Lata 1921–1922 przyniosły rozstrzygnięcia kwestii terytorialnych odbudowanego po ponad 100-letniej przerwie państwa polskiego³.

Status mniejszości narodowych w Europie Środkowej regulował tzw. mały traktat wersalski. Był to dokument podpisany 28 czerwca 1919 roku razem z głównym traktatem, kończącym I wojnę światową i ustalającym znaczą część granic II Rzeczypospolitej. Podpisanie małego traktatu było warunkiem dopuszczenia Polski do właściwego traktatu⁴.

Traktat pokojowy przewidywał, że Polska otrzyma prawie całą prowincję poznańską i znaczną część prowincji Prusy Zachodnie. Gdańsk został ogłoszony Wolnym Miastem. Na Górnym Śląsku, a także na niektórych obszarach Prus Wschodnich i Zachodnich miał się odbyć plebiscyt. W północno-wschodniej części Prus Zachodnich, na południowej Warmii i na Mazurach został przeprowadzony już 11 czerwca 1920 roku, przynosząc Niemcom sukces⁵. Ustalone zaś traktatem ryskim z 18 marca 1921 roku oraz decyzja Rady Ambasadorów z 14 marca 1923 roku granice państwa polskiego objęły na południowym wschodzie terytorium narodowo mieszane⁶.

² A. Kotowski, *Polska polityka narodowościowa wobec mniejszości niemieckiej w latach 1919–1939*, Toruń, 2002, s. 45.

³ E. Koko, *W nadziei na zgodę. Polski ruch socjalistyczny wobec kwestii narodowościowej w Polsce (1918–1939)*, Gdańsk, 1995, s. 55.

⁴ Strona internetowa: EduLandia.pl, dostęp grudzień 2017.

⁵ A. Kotowski, *Polska polityka narodowościowa...*, s. 47.

⁶ M. Feliński, *Ukraińcy w Polsce odrodzonej*, Warszawa, 1931, s. 17.

POLSKA KRAJEM WIELU NARODÓW

Odrodzone w 1918 roku państwo miało charakter wielonarodowościowy. Obok Polaków, stanowiących około 68% ogółu ludności, ok. 32% obywateli stanowili przedstawiciele innych narodów. Największą mniejszością narodową byli Ukraińcy (ok. 15–16%), następnie Żydzi (8–10%), Białorusini (ok. 4–6%), Niemcy (2–3%) i inne, mniejsze grupy narodowościowe (Rosjanie, Litwini, Tatarzy, Ormianie). Wielonarodowościowy charakter II Rzeczypospolitej wysuwał na pierwszy plan zagadnienie relacji pomiędzy państwowością polską a mniejszościami narodowymi. Jak się później okazało, kwestia mniejszości narodowych stał się jednym z największych problemów wewnętrznych przedwojennego państwa polskiego. Była także istotnym źródłem jego słabości, ponieważ jedynie część obywateli polskich pochodzących z mniejszości narodowych całkowicie identyfikowała się z państwem polskim. Dla wielu z nich powstanie niepodległej Polski oznaczała przekreślenie aspiracji narodowościowych lub społecznych⁷.

Liczebność przedstawicieli religii niechrześcijańskich w Polsce – poza mojąższową – wynosiła w 1931 roku 6750 osób, z czego 4410 deklarowało język polski jako ojczysty, a 1020 – białoruski. W 1935 roku szacowano liczbę ludności tatarskiej na 5425 osób. Wierni należący do wyznań niechrześcijańskich zamieszkiwali przede wszystkim w województwie wileńskim (2722 osoby), nowogródzkim (2396) oraz białostockim (687). Na tym obszarze znajdowali się również Karaimi, którzy podawali podczas spisu ludności własny język. Dane o ich liczbie są rozbieżne. Według projektu o Karaimskim Związku Religijnym, było ich w Polsce 1500 osób⁸.

Wspomniane powyżej problemy w związku z wielonarodowym charakterem II Rzeczypospolitej starano się rozwiązać, wprowadzając odpowiednie uchwały odnośnie spraw mniejszości narodowych. Uchwalenie 28 lipca 1922 roku ordynacji wyborczej do Sejmu w sprawach mniejszości narodowych zaowocowało powstaniem 17 sierpnia Bloku Mniejszości Narodowych, skupiającym przeważającą część ich sił politycznych. Uzgodniono dwie kwestie – uznanie państwowości polskiej oraz zasadę niegłosowania w Sejmie ze szkodą dla którejkolwiek z mniejszości narodowych⁹.

⁷ W. Rezmer, *Służba wojskowa Żydów w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej*, w: *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939. Zbiór studiów*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, Toruń, 2001, s. 153.

⁸ J. Tomaszewski, *Rzeczpospolita wielu narodów*, Warszawa, 1985, s. 239.

⁹ E. Koko, *W nadziei na zgodę...*, s. 56.

W wyborach do Sejmu, które odbyły się 5 listopada 1922 roku, Blok Mniejszości Narodowych uzyskał 83 mandaty, co stanowiło 18,7% ogólnej liczby. W głosowaniu do Senatu przeprowadzonym 12 listopada, przedstawiciele Bloku zdobyli 23 mandaty (16,5% ogólnej liczby)¹⁰. Zagwarantowano dodatkowo traktatem wersalskim z 28 czerwca 1919 roku poszanowanie i obronę praw mniejszości narodowych zamieszkujących w Polsce, określone w artykułach 2, 7, 8 i 9:

Art. 2. Rząd Polski zobowiązuje się udzielić wszystkim mieszkańcom bez różnicy urodzenia, narodowości, języka, rasy, religii, zupełnej i całkowitej ochrony i wolności.

Art. 7. Wszyscy obywatele bez różnicy rasy, języka lub religii są równi wobec prawa i korzystają będą z tych samych praw cywilnych i politycznych.

Art. 8. Obywatele polscy należący do mniejszości etnicznych, religijnych lub językowych, będą korzystali z takiego samego traktowania i z takich samych gwarancji ustawowych

Art. 9. W miastach i okręgach zamieszkanym przez znaczny odłam obywateli języka innego niż polski, Rząd polski udzieli w sprawach nauczania publicznego odpowiednich ułatwień, aby zapewnić w szkołach początkowych udzielanie dzieciom takich obywateli polskich nauki w ich własnym języku. Postanowienie to nie przeszkodzi Rządowi polskiemu uczynić w tych szkołach nauczanie języka polskiego obowiązkiem.

W miastach i okręgach, zamieszkanym przez znaczny odłam obywateli polskich, należących do mniejszości etnicznych, religijnych lub językowych, mniejszościom tym zostanie zapewniony słuszny udział w korzystaniu oraz w przeznaczaniu sum, które budżet państwowy, budżety miejskie lub inne przyznają z funduszy publicznych na cele wychowawcze, religijne lub dobroczynne¹¹.

Konstytucja II Rzeczypospolitej z marca 1921 roku (tzw. konstytucja marcowa) w artykule 95 zapewniała wszystkim ochronę życia, wolności i mienia *bez różnicy pochodzenia, narodowości, języka, rasy lub religii*. Mniejszości narodowe mogły prowadzić szkoły, zakłady dobroczynne i prowadzić własne działania społeczne. Tworzyły też swoją reprezentację polityczną, obecną w Sejmie. Po przewrocie majowym 1926 roku nowa konstytucja (zwana kwietniową) z 1935 roku potwierdzała równość obywateli wobec prawa, ale też wprowadzała zasadę lojalności wobec państwa i zakazywała działań mniejszości narodowych, które mogłyby godzić w interes II Rzeczypospolitej¹².

---

¹⁰ Tamże, s. 57.

¹¹ M. Feliński, *Ukraińcy w Polsce odrodzonej...*, s. 28.

¹² Strona internetowa: Edulandia.pl, dostęp grudzień 2017.

Jak zauważa Zdzisław Jagiełło, *Polska w 1931 roku wraz z państwami sąsiedzkimi tworzyła najbardziej zapalny region w Europie z powodu konfliktów narodowościowych*¹³. Sprawa udziału mniejszości narodowych w rządzie pojawiła się dwukrotnie: w listopadzie 1925 i 20 kwietnia 1926 roku po upadku gabinetu Aleksandra Skrzyńskiego¹⁴. W wyniku pogłębiającego się kryzysu politycznego oraz puczu wojskowego w dniach 12–14 maja 1926 roku władzę w Polsce przejął marszałek Józef Piłsudski i jego zwolennicy. Piłsudski ogłosił swój program polityczny pod hasłem „uzdrowienia” polityki wewnętrznej i zagranicznej¹⁵. Przejęcie władzy przez marszałka wzbudziło nadzieję niektórych sił politycznych, zarówno po stronie polskiej, jak i społeczności mniejszościowych¹⁶.

MNIEJSZOŚĆ UKRAIŃSKA

Najlicniejszą mniejszością narodową w Polsce w latach 1918–1939 byli Ukraińcy, około 15–16% ogółu społeczeństwa.

Z książki M. Felińskiego (pseudonim, właśc. Rajmund Różycki) z 1931 roku dowiadujemy się, że jedną z poważnych dla tzw. zagadnienia ukraińskiego była sprawa nomenklatury: Ukrainiec czy Rusin. Sprawa okazała się na tyle skomplikowana, że w samym zainteresowanym społeczeństwie w okresie międzywojennym poglądy na ten temat były różne. Spór ten posiadał podłoże polityczne. Pojęcie „Ukrainiec” w znaczeniu etnograficznym w odrodzonej Polsce było stosunkowo młode. Wielu z nich stało na stanowisku, iż istnieje tylko jeden naród ruski, a Małorusini stanowią tylko jedno z plemion ruskich, drudzy stali na gruncie separatyzmu narodowego. Dalej w publikacji z 1931 roku czytamy, że w 1928 posłowie Klubu Ukraińskiego w Sejmie polskim złożyli wniosek o zmianę terminu „Rusin” na „Ukrainiec”, który wywołał protesty pomiędzy zwolennikami samookreślenia narodowego Rusinów i Ukraińców¹⁷.

Po rewolucji lutowej w Rosji 17 marca 1917 roku ukraińscy działacze narodowi utworzyli w Kijowie Ukraińską Centralną Radę, która 20 listopada 1917 roku proklamowała Ukraińską Republikę Ludową. Jej powstanie wywołało silną aktywację ludności ukraińskiej w monarchii habsburskiej. 19 października 1918 roku ukraińskie Zgromadzenie Konstytucyjne we Lwowie ogłosi-

---

¹³ Strona internetowa: Liberty.pl, dostęp grudzień 2017.

¹⁴ E. Koko, *W nadziei na zgodę...*, s. 60.

¹⁵ A. Kotowski, *Polska polityka narodowościowa...*, s. 116.

¹⁶ E. Koko, *W nadziei na zgodę...*, s. 61.

¹⁷ M. Feliński, *Ukraińcy w Polsce odrodzonej...*, s. 9.

ło powstanie niezależnego państwa – Zachodniej Republiki Ludowej. Akt ten oznaczał nieuchronny konflikt zbrojny z powstającym równolegle państwem polskim. Do walk polsko-ukraińskich dochodziło już wcześniej na Ukrainie naddnieprzańskiej, lecz w Galicji wydarzenia przybrały charakter otwartej wojny. Działania wojenne trwały osiem miesięcy i były bardzo gwałtowne. W listopadzie 1918 wojska ukraińskie zajęły większość terytoriów wschodniej Galicji wraz ze Lwowem. W wyniku zacieklej walk ulicznych siły ukraińskie zostały w ciągu miesiąca wyparte ze Lwowa. Przełom w działaniach wojennych nastąpił w połowie maja 1919 roku po przybyciu na front gen. Józefa Hellera. W czerwcu 1919 roku wojska ukraińskie zostały wyparte za rzekę Zbucz. Polska ofensywa we wschodniej Galicji latem 1919 roku przesądziła przynależność tego obszaru do państwa polskiego.

Ukraińcy w II Rzeczypospolitej stanowili jeden z największych wewnętrznych problemów. Wynikało to z ich liczebności, jak i negatywnego stosunku do państwa polskiego. Postawę Narodowej Demokracji wobec wydarzeń w Galicji określił 20 listopada 1918 roku komentarz „Gazety Warszawskiej”. Stwierdzono, że żadne państwo ukraińskie nie istnieje i nie ma możliwości stworzenia go w przewidywalnej przyszłości. 23 maja 1919 roku Sejm podjął uchwałę w sprawie stosunków polsko-ukraińskich, w której uznano prawo Ukraińców do stworzenia własnej państwowości, lecz na terytorium byłego imperium rosyjskiego. Całą Galicję uznano za organiczną część państwa polskiego¹⁸.

Alfons Krysiński w 1928 roku ustalił następująco:

Liczba Ukraińców w Polsce w dniu 30 września 1921 roku – 4 318 970;

Repatriacja Ukraińców w okresie od 30 września 1921 do 1 stycznia 1928 roku – 94 593;

Przyrost naturalny Ukraińców w okres od 30 września 1921 do 1 stycznia 1928 roku – 94 593 – 513 344;

Reemigracja Ukraińców w okresie od 30 września 1921 do 1 stycznia 1928 roku – 7843;

Razem: 4 934 750.

Od powyższej sumy potrącić należy emigrację: 69 750.

Liczba Ukraińców na dzień 1 stycznia 1928 roku: 4 865 000¹⁹.

¹⁸ B. Halczak, *Publicystyka narodowo-demokratyczna...*, s. 106–107.

¹⁹ A. Krysiński, *Liczba i rozmieszczenie Ukraińców w Polsce*, seria „Biblioteka »Spraw Narodowościowych«” nr 6, Warszawa, 1928, cyt. za: M. Feliński, *Ukraińcy w Polsce odrodzonej...*, s. 18.

Położenie prawne ludności ukraińskiej w Polsce ustaliła z jednej strony konstytucja marcowa 1921 roku, z drugiej strony – oddzielne ustawy językowe:

- ustawa z 31 lipca 1924 roku – o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych;
- ustawa z 31 lipca 1924 – o języku urzędowania sądów, urzędów i notariatu;
- ustawa z 31 lipca 1924 – zawierająca postanowienia o organizacji szkolnictwa.

Problemy mniejszości ukraińskiej wynikały głównie z niskiego statusu społeczno-ekonomicznego jej członków. Większość Ukraińców zajmowała się uprawą roli, dlatego też – jak wskazują niektórzy historycy – napięcia, do jakich dochodziło między Polakami a Ukraińcami, miały raczej podłoże klasowe niż narodowe. Warto również zauważyć, iż strefa wschodnia była zamieszkiwana głównie przez mniejszości narodowe, które stanowiły 63% ludności. W latach 1923–1926 polskie władze prowadziły politykę asymilacyjną, zgodnie z którą ograniczano liczbę szkół nauczających w języku ukraińskim. Po przewrocie majowym, w związku ze zmianą orientacji z narodowej na państwową, władze polskie rozpoczęły proces asymilacji państwowej. Strona ukraińska nie była jednak tym programem zainteresowana i dążyła do utworzenia własnego państwa, co z kolei przez polskie władze było odczytywane jako działalność destrukcyjna²⁰.

Jednym z najbardziej dramatycznych epizodów w historii stosunków polsko-ukraińskich była niewątpliwie antypolska akcja Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) i jej formacji zbrojnej – Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA), przeprowadzona na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w latach 1943–1944. Zdaniem historyków, m.in. Władysława Filara oraz Władysława i Ewy Siemaszków, działania OUN – UPA miały na celu wymordowanie wszystkich Polaków²¹. Wiktor Poliszczuk twierdzi, iż działacze UON już w 1929 roku podjęli decyzje o wymordowaniu wszystkich Polaków na terenach uznawanych za ukraińskie i następnie przez cały czas starali się ją wcielić w życie²².

---

²⁰ Strona internetowa: Liberty.pl, dostęp grudzień 2017.

²¹ C. Partacz, *Przyczyny i tło konfliktu polsko-ukraińskiego w latach 1939–1947*, w: *Wołyń 1943 – rozliczenie. Materiały przeglądowej konferencji naukowej „W 65. rocznicę eksterminacji ludności polskiej na Kresach Wschodnich dokonanej przez nacjonalistów ukraińskich”*, Warszawa, 10 lipca 2008, red. R. Niedzielko, Warszawa, 2010, s. 16.

²² L. Kulińska, *Przebieg eksterminacji ludności polskiej Kresów Wschodnich w latach czterdziestych XX wieku*, tamże, s. 27.

MNIEJSZOŚĆ NIEMIECKA

Nie najliczniejsza, ale uznawana za najbardziej zorganizowaną mniejszością narodową w okresie międzywojennym była społeczność niemiecka.

Granica między odradzającym się państwem polskim a Niemcami ukształtowała się w latach 1918–1921. Na proces ten złożyły się działania dyplomatyczne, walki zbrojne (powstanie wielkopolskie, trzy powstania śląskie) oraz plebiscyty na Warmii i Mazurach, Powiślu i Górnym Śląsku²³.

Na mocy ustaleń traktatu wersalskiego część niemieckich prowincji wschodnich została włączona do odrodzonego państwa polskiego. Według polskich spisów ludności, liczba Niemców w Polsce wyniosła odpowiednio 1 059 200 osób w 1921 roku, a w 1934 – 741 000. Według niemieckich prywatnych spisów ludności, które zostały przeprowadzone przez organizacje mniejszościowe, liczby te były wyższe: w 1926 roku – 1 128 000, w latach 1938–1939 – 1 030 000 Niemców²⁴.

LUDNOŚĆ NIEMIECKA NA TERENIE POLSKI

OBZAR	LICZBA LUDNOŚCI W 1910	ODSETEK	LICZBA LUDNOŚCI W 1921	ODSETEK
Poznańskie i Pomorze	1 009 321	39	502 967	17
polska część Górnego Śląska	263 698	26	292 980	28

W pierwszej połowie lat 20. pepeesowcy dawali wyraz nadziei na zgodne ułożenie polsko-niemieckich relacji w ramach Rzeczypospolitej. Tadeusz Hołówko, zdając sobie sprawę z trudności, jakie się z tym wiążą, pisał, że *punktem wyjścia winno być nie gnębienie żywiołu niemieckiego, lecz pozostawienie go w spokoju, szanowanie jego bólu z powodu klęski i upokorzenia jego ojczyzny*. Wierzył przy tym, iż ludność niemiecka, wychowana w bałwochwalczym szacunku do państwa polskiego łatwo ulegnie państwowej asymilacji. Większą ostrożność zachował Leon Wasilewski, określając Niemców jako żywioł *bardzo odporny na wpływy polskie, nastrojony wobec niego wrogo*²⁵.

Postawę Narodowej Demokracji wobec mniejszości niemieckiej w Polsce determinował fakt, iż ludność ta była częścią wielomilionowego narodu. Stosunek obozu wszechpolskiego wobec Republiki Weimarskiej w latach 1919–1933 warunkowało z jednej strony poczucie zagrożenia, a z drugiej – przekonanie o nie-

²³ B. Halczak, *Publicystyka narodowo-demokratyczna...*, s. 157.

²⁴ A. Kotowski, *Polska polityka narodowościowa...*, s. 55.

²⁵ E. Koko, *W nadziei na zgodę...*, s. 89.

możliwości porozumienia z tym państwem. Po I wojnie światowej Niemcy ogarnęła fala wrogości wobec Polaków. Poniesione przez państwo niemieckie straty terytorialne na rzecz Polski zostały uznane na nieusprawiedliwioną krzywdę²⁶.

MNIEJSZOŚĆ ŻYDOWSKA

Drugą co do liczebności mniejszością narodową w Polsce w okresie międzywojennym byli Żydzi, około 10% populacji. Mniejszość ta opierała się asymilacji, pielęgnowała swoją odrębność i tożsamość, bardzo szybko stała się przedmiotem ataków ze strony ugrupowań opowiadających się za jednolitą Polską.

W trakcie spisu powszechnego w 1921 roku z wyznaniem mojżeszowym identyfikowało się 2 700 000 obywateli, lecz narodowość żydowską deklarowało ok. 73,8%, a jedna czwarta identyfikowała się z narodem polskim. Spis z roku 1931 wykazał ponad 3 mln wyznawców judaizmu. Ok. 87,7% deklarowało jako język ojczysty żydowski lub hebrajski. Pozostali twierdzili, że posługują się wyłącznie językiem polskim²⁷.

Wątpliwości uznania Żydów za naród łączyły się m.in. z kwestią językową. Problem z ustaleniem kryteriów określających ich jako narodowość rzutowały również na stanowisko PPS wobec koncepcji autonomii narodowo-kulturalnej, wysuwane przez środowiska żydowskie. W 1927 roku Mieczysław Niedziałkowski stwierdził, że *wszelka organizacja specjalna mniejszości narodowych, rozszaniach następcza ogromne trudności, które wobec Żydów wyrastają niezmiernie wysoko*. XXI Kongres PPS w dniach 1–4 listopada 1928 roku nie przyniósł programowego rozstrzygnięcia tej kwestii, postulując jedynie jej rozwiązanie *w ścisłej współpracy z partiami socjalistycznymi mniejszości narodowych*²⁸.

Przedstawiciele mniejszości żydowskiej zamieszkiwali głównie tereny miejskie, szczególnie obszary dawnego zaboru rosyjskiego i austriackiego. W wielu miastach ludność żydowska przekraczała 30% całej populacji, a Warszawa była po Nowym Jorku drugim miastem skupiającym największą liczbę Żydów. Mniejszość żydowską charakteryzowała silna odrębność kulturowa, posługiwanie się jidysz lub hebrajskim, prowadzenie własnych szkół. Życie społeczno-kulturowe oraz religijne Żydów skupiało się wokół licznych powołanych przez nich organizacji i instytucji. Niewątpliwie to religia znacząco wpływała na ich odrębność. Jak podaje Zdzisław Jagiełło, 99,8% ludności żydowskiej deklaro-

---

²⁶ B. Halczak, *Publicystyka narodowo-demokratyczna...*, s. 160.

²⁷ E. Koko, *W nadziei na zgodę...*, s. 61.

²⁸ Tamże, s. 83.

wało wyznanie mojżeszowe. Ponadto status społeczno-ekonomiczny Żydów był wyższy niż mniejszości ukraińskiej czy białoruskiej. Stanowili oni również znaczny odsetek inteligencji kraju. W 1924 roku mniejszość żydowska stanowiła 24% studentów uczelni wyższych oraz 23% uczniów szkół średnich. W Sejmie zasiadali przedstawiciele socjalistycznej partii Bund, którzy opowiadali się za racjonalną asymilacją, natomiast przedstawiciele prawicowych i lewicowych ugrupowań syjonistycznych popierali odrębność kulturową²⁹.

Działania w sprawie uregulowania zagadnienia żydowskiego rząd rozpoczął w maju 1925 roku poprzez zainicjowanie rokowań z reprezentantami Koła Żydowskiego. W swej polityce musiał jednak liczyć się ze stanowiskiem Narodowej Demokracji, której postawa w tej kwestii miała bardziej taktyczny charakter. Efektem pertraktacji przeprowadzonych z Kołem Żydowskim było zawarcie 4 lipca 1925 roku porozumienia określanego jako ugoda. Koło Żydowskie złożyło deklarację, w której zapewniło, że stoi na gruncie *nienaruszalności granic i obrony mocarstwowych interesów Polski* oraz zgodnie z tymi zasadami będzie prowadzić swoją politykę zarówno ogólną, jak i narodową w obronie interesów ludności żydowskiej.

Już jednak wkrótce stanowiące treść ugody uchwały Rady Ministrów, składające się z 12 punktów, wywołały protesty strony żydowskiej. Twierdziła ona, iż pomimo aż 30 innych postanowień zawierających sprawy tak ważne, jak kwestie zmian w polityce gospodarczej, zniesienia przymusowego odpoczynku niedzielnego oraz *numerus clausus* (ograniczenie w szkołach wyższych liczby studentów żydowskich), zmiany okazały się niewystarczające.

Tak daleko idące obietnice rządu były z kolei nie do przyjęcia dla kół nacjonalistycznych, toteż Stanisław Grabski oświadczył, że zobowiązania rządu obejmowały jedynie opublikowane oficjalnie 12 punktów.

Wywiązała się publiczna polemika, która wkrótce doprowadziła do faktycznego zerwania ugody. 6 października Koło Żydowskie postanowiło przejść do opozycji³⁰. Wyrazem tego stało się przemówienie posła Mosze Frostiga na posiedzeniu Sejmu 20 października 1925 roku, w którym poddał gruntownej krytyce rozmaite aspekty polityki państwa wobec ludności żydowskiej. Użył m.in. sformułowania, że *rząd prowadzi politykę rugowania, niszczenia Żydów w Polsce*³¹.

²⁹ Strona internetowa: Liberty.pl, dostęp grudzień 2017.

³⁰ E. Koko, *W nadziei na zgodę...*, s. 86.

³¹ J. Tomaszewski, *Władysław Grabski wobec kwestii żydowskiej*, w: tenże, *Żydzi w II Rzeczypospolitej*, wybór i oprac. A. Markowski, S. Rudnicki, Warszawa, 2016, s. 46.

Warto również zauważyć, że w przemówieniu Frostiga znalazły się interesujące uwagi, z których można wnioskować, że mówca obciążał Władysława Grabskiego nie tyle odpowiedzialnością za niepowodzenie ugody oraz nieprzyjazne Żydom postępowanie rozmaitych urzędów państwowych, ile za brak zdecydowanego przeciwstawienia się tym zjawiskom, kwestionując politykę Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Dla Narodowych Demokratów obecność licznej mniejszości żydowskiej w granicach Rzeczypospolitej stanowiła poważny problem, który należy rozwiłkać. Rozwiązaniem jednak nie mogła być asymilacja, którą zdecydowanie odrzucano³².

Celem Narodowych Demokratów było wymuszenie emigracji Żydów. Bardziej radykalne stanowisko zajmował Obóz Narodowo-Radykalny „Falanga”, który planował po dojściu do władzy całkowitą konfiskatę mienia żydowskiego i przymusowe wysiedlenie z granic państwa polskiego. W latach 30. koncepcję masowej emigracji Żydów popierali konserwatyści poznańscy. W 1935 roku ideę stopniowego wypierania Żydów z Polski propagowali także konserwatyści krakowscy. Nie można jednak stawiać znaku równości pomiędzy narodowo-demokratyczną koncepcją przymusowej emigracji Żydów z Polski a realizowaną przez obóz rządowy po 1926 roku polityką wspierania emigracji żydowskiej. Polska wspomagała wówczas akcję żydowskich ugrupowań syjonistycznych, zmierzających do stworzenia państwa żydowskiego w Palestynie. Na terenie Rzeczypospolitej, przy poparciu władz, odbywały szkolenie działające w Palestynie żydowskie organizacje bojowe Hagana oraz Irgun. Organizacjom syjonistycznym udzielano także wsparcia finansowego. W 1930 roku rząd angielski ograniczył drastycznie możliwość imigracji Żydów do Palestyny³³.

MNIEJSZOŚĆ BIAŁORUSKA

Trzecią pod względem liczebności mniejszością (około 4–6%) w odrodzonym państwie polskim byli Białorusini.

Mniejszość białoruska, zamieszkująca wschodnie tereny II Rzeczypospolitej, charakteryzowała się przede wszystkim niskim statusem społeczno-ekonomicznym, a także bardzo wysokim poziomem analfabetyzmu. Jak wynika z pierwszego powszechnego spisu ludności przeprowadzonego w 1921 roku,

---

³² B. Halczak, *Publicystyka narodowo-demokratyczna...*, s. 75.

³³ Tamże, s. 81–82.

Białorusini posiadali bardzo niską świadomość narodową. Określali siebie jako „tutejsi”. Białorusini nie byli postrzegani przez polskie władze jako mniejszość narodowa, lecz jako mniejszość etniczna. Ponieważ w grupie tej przeważali chłopci, była ona podatna na radykalne postulaty społeczne, dostarczane zza sowieckiej granicy. Na Litwie tworzyły się załóżki wojska białoruskiego, którego skład zasilali dezercerzy z jednostek polskich. Z kolei Czechosłowacja przyciągała białoruskich studentów, oferując im stypendia i kształcąc ich w duchu wrogości do Polski. Na Łotwie natomiast dla mniejszości białoruskiej stworzono system szkolnictwa zarówno podstawowego, jak i średniego.

Jak pisze Zdzisław Jagiełło,

stworzenie przez państwa ościenne, takie jak Litwa, Łotwa, Czechosłowacja, warunków kształtowania się świadomości narodowej Białorusinów należy wiązać z negatywnym stosunkiem tych państw do Polski³⁴.

Ci, którzy jednak pozostali, na skutek wzmożonych działań ze strony sowieckiej domagali się uwolnienia Zachodniej Białorusi spod polskiej okupacji. Dochodziło do wystąpień militarnych, które były pacyfikowane przez wojska polskie. W 1925 roku powstała Hromada, partia o profilu zbliżonym do bolszewickiego. Bardzo szybko jej działalność została uznana za antypolską, partię zdelegalizowano, a działacze trafili do więzienia. Piłsudski na chwilę zaostrzył swoją politykę wobec Białorusinów, jednak po zasięgnięciu opinii swoich współpracowników, którzy opowiadali się za rozszerzeniem praw kulturalnych Białorusinów, wprowadził język białoruskich do polskich gimnazjów na terenie zamieszkanym przez tę mniejszość. Zwiększono także swobodę działalności kulturalnej, co zaowocowało pojawieniem się u mniejszości białoruskiej życzliwych postaw wobec państwa polskiego³⁵.

Powstanie szkół białoruskich jeszcze podczas I wojny światowej dawało szansę przeniknięcia na wieś słowa drukowanego. Otwierały się więc nowe możliwości oddziaływania na społeczeństwo. Inteligencja białoruska otrzymała własne placówki. Ugrupowania białoruskie w latach powojennych wysuwały radykalne żądania społeczne w kwestii agrarnej. Po początkowych złudzeniach, że Piłsudski zapewni Białorusi niezależność w sprawach wewnętrznych, jednoznacznie zwyciężyły nastroje opozycyjne wobec państwa polskiego³⁶.

---

³⁴ Strona internetowa: Liberty.pl, dostęp grudzień 2017.

³⁵ Tamże.

³⁶ J. Tomaszewski, *Rzeczpospolita wielu narodów...*, s. 120.

MNIEJSZOŚĆ LITEWSKA

Kolejna warta wspomnienia mniejszość narodowa w państwie polskim to Litwini. Tradycje litewskiej państwowości sięgały średniowiecza. W czasach nowożytnych kraj ten znalazł się w kręgu oddziaływania kultury polskiej i uległ silnej polonizacji. Pod wpływem kultury polskiej znalazła się przede wszystkim szlachta i mieszczaństwo. Wieś zachowała w większości litewski charakter. W drugiej połowie XIX stulecia rozpoczął się na Litwie proces odrodzenia narodowego. Celem polityków litewskich stała się odbudowa niepodległego państwa³⁷.

Mniejszość litewska w Polsce, na co wskazuje Zdzisław Jagiełło, stanowiła najbardziej *palący problem w polskiej polityce wewnętrznej i zewnętrznej*. Charakteryzowała się radykalizmem oraz ignorowała fakt przynależności do państwa polskiego. Wrogie zachowanie mniejszości litewskiej wobec władz polskich można wytłumaczyć niewywiązaniem się przez stronę polską z umowy międzynarodowej, w której Wilno zostało przyznane Litwie. W tej sytuacji Litwini mieszkający w Polsce uważali, iż warunkiem nawiązania stosunków z państwem polskim było uznanie Litwy ze stolicą w Wilnie. Napięcie między państwem polskim a mniejszością litewską utrzymywało się przez cały okres międzywojenny³⁸.

Reasumując, należy podkreślić wielokulturowość odrodzonego po ponad 100 latach niewoli państwa polskiego. Dziś wielokulturowość postrzegamy jako wartość samą w sobie. W Polsce międzywojennej, targanej konfliktami zarówno wewnętrznymi, jak i zewnętrznymi, sprawa była bardziej skomplikowana. Wnioskiem, jaki można wyciągnąć z tego okresu, jest to, że relacje Polaków i mniejszości narodowych to historia niedokończona, przerwana przez kolejną wojnę światową.

BIBLIOGRAFIA

OPRACOWANIA

Feliński M., *Ukraińcy w Polsce odrodzonej*, Warszawa, 1931.

Halczak B., *Publicystyka narodowo-demokratyczna wobec problemów narodowościowych i etnicznych II Rzeczypospolitej*, Zielona Góra, 2000.

---

³⁷ B. Halczak, *Publicystyka narodowo-demokratyczna...*, s. 181.

³⁸ Strona internetowa: Liberty.pl, dostęp grudzień 2017.

- Koko E., *W nadziei na zgodę. Polski ruch socjalistyczny wobec kwestii narodowościowej w Polsce (1918–1939)*, Gdańsk, 1995.
- Kotowski A., *Polska polityka narodowościowa wobec mniejszości niemieckiej w latach 1919–1939*, Toruń, 2002.
- Krysiński A., *Liczba i rozmieszczenie Ukraińców w Polsce*, seria „Biblioteka »Spraw Narodowościowych«” nr 6, Warszawa, 1928.
- Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939. Zbiór studiów*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, Toruń, 2001.
- Tomaszewski J., *Rzeczpospolita wielu narodów*, Warszawa, 1985.
- Tomaszewski J., *Władysław Grabski wobec kwestii żydowskiej*, w: tenże, *Żydzi w II Rzeczypospolitej*, wybór i oprac. A. Markowski, S. Rudnicki, Warszawa, 2016.
- Wołyń 1943 – rozliczenie. Materiały przeglądowej konferencji naukowej „W 65. rocznicę eksterminacji ludności polskiej na Kresach Wschodnich dokonanej przez nacjonalistów ukraińskich”*, Warszawa, 10 lipca 2008, red. R. Niedzielko, Warszawa, 2010.

NETOGRAFIA

- Edulandia.pl, dostęp grudzień 2017.
- Liberty.pl, dostęp grudzień 2017.

JOANNA RACHWAŁ

NATIONAL MINORITIES IN INDEPENDENT POLAND
IN THE YEARS 1918–1939

SUMMARY

The author discusses the problem of national minorities in the Polish state and the state policy in the years 1918–1939. The ethnic diversity and conflicts associated with it influenced the social diversity of Poland. Caused by external and internal factors. In the article, the author describes the most numerous national groups appearing in Poland in the years 1918–1939, with particular emphasis on the Ukrainian, German and Jewish minorities.

Keywords: national minorities, history, Polish policy in the years 1918–1939